

Grażyna Stojak

Urok przemyskiego Rynku i dyskusje, które nie milkną

The charm of the Market Square in Przemyśl and discussions that never cease

1. Przemyski rynek i jego ochrona prawna

Rynek w Przemyślu ciągle przyciąga nas swoimi walorami, pomimo tego, że przez ostatnie pięć wieków ulegał przebudowom i przekształceniom urbanistycznym. Stanowi centrum przemyskiej starówki i budzi powszechne zainteresowanie, choć jeszcze ciągle nie sięgnął go szeroko zakrojony w całej Polsce proces rewitalizacji miast finansowany z funduszy unijnych.

Rynek przemyski jest objęty prawną ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków Placu rynkowego wraz z Placem Dominikańskim pod numerem A-331 z dnia 24.02.2009 roku¹. Obejmuje on nawierzchnię Rynku, siedemnastowieczny kolektor sanitarny, podziemne pozostałości zachodniej pierzei zwartej zabudowy Rynku, stanowiska archeologiczne AZP nr 103 i 104 oraz starodrzew Placu Dominikańskiego. Przed objęciem Placu rynkowego wpisem indywidualnym Rynek był chroniony jako jeden z zabytków układu urbanistycznego Przemyśla, wpisanego do rejestru zabytków pod numerem A-705/709 decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 20.05.1972 roku². Indywidualną ochroną prawną objęte są wszystkie kamienice w zabudowie zwartej wokół Rynku. Kamienica przy Rynku 15 została wpisana do rejestru zabytków pod nr A-316 decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 05.01.1968 roku³.

Swoją zabytkową zabudową przemyski Rynek wzbudził zainteresowanie u wielu pokoleń. Także po II wojnie światowej był uznawany za unikatowy, pomimo zniszczeń wojennych. Profesor Jan Samek, który w latach 50. pracował nad *Katalogiem zabytków Przemyśla*, nieukończonym i nieopublikowanym, wspominał, że przemyski Rynek „jest jednym z najbardziej znanych w południowo-wschodniej Polsce. Sprawia to zabytkowa architektura, a także samo położenie Rynku. Założony na planie niemal kwadratu, wyróżnia się swoją rzadko spotykaną pochyłością. Jest to cecha odróżniająca go od innych rynków: w Krakowie, Tarnowie, czy w pobliskim Jarosławiu. Józef Frazik widział jego podobieństwo do

Rynku w Samborze, a niektórych kamienic do tych z centrum Krosna. Czasy nowożytne przyniosły znakomitą zabudowę Rynku lokując ciągi kamienic z podcieniami wzdłuż czterech boków. Prawie pośrodku umieszczony został manierystyczny w swoich formach Ratusz. Dziś, niestety, już go nie ma”⁴.

Nie ma także czwartej, czyli zachodniej pierzei Rynku przemyskiego. Została rozebrana przez Austriaków, którzy w ten sposób „poszerzyli” przestrzeń rynkową, łącząc go z placem przed magistratem. Rynek uzyskał w ten sposób nowy, prostokątny kształt, obcy historycznemu założeniu. Z ubolewaniem mówił o tym profesor Janusz Bogdanowski, który podkreślał, że ta nowa prostokątna przestrzeń rynkowa automatycznie łączy się z trzecim elementem urbanistycznym, czyli zadrzewionym w XX wieku Placem Dominikańskim. W ten sposób przestrzeń Rynku uzyskała urbanistycznie nowy kształt, a wraz z nim zmieniła się relacja poszczególnych elementów zabudowy i ich czytelność w układzie architektonicznym miasta.

Mimo tych przekształceń zespół kamienic wokół przemyskiego rynku fascynował badaczy. Pierwszym, który opracował syntetyczną publikację im poświęconą, był S. Żaryn⁵. Wysunął on szereg hipotez i spostrzeżeń dotyczących kształtu, wymiarów i topografii działek. Pozytywnie ocenił tę pracę J.T. Frazik w kolejnej publikacji na temat przemyskich kamienic przyrynkowych, podejmując się trudnego zadania opracowania informacji na temat badań nad najstarszymi kamienicami Przemyśla⁶. J.T. Frazik doceniał także wcześniejsze, zebrane przez G. Krupińskiego fakty historyczne na temat kamienic usytuowanych wokół Rynku, uznał je jednak za opracowane amatorsko i z tego powodu ocenił jako zbiór o mniejszej wartości naukowej⁷.

2. Kamienica nr 15 – jedna z najstarszych. Najstarsza?

Kamienica nr 15 usytuowana jest w pierzei południowej przy Rynku. Jest elementem zwartej zabudowy, od wschodu granicząc z kamienicą Rynek 14, zaś od zacho-

du z kamienicą Rynek 16. Od południa styka się z podwórkiem kamienicy przy ul. Katedralnej 4. Od północy zaś elewacja frontowa zwrócona jest na Rynek. Architektura obiektu powstawała w kilku etapach okresu nowożytnego, przechodząc swoje przekształcenia wraz z sąsiednimi zabudowaniami. Opis kamienicy zawarty jest w karcie ewidencyjnej zabytków architektury i budownictwa, tzw. „białej”, opracowanej przez Irenę Zajac⁸.

Kamienica Rynek 15 została założona na rzucie prostokąta. Jest to budynek murowany, w partii piwnic wzniesiony z kamienia i cegły, zaś w wyższych kondygnacjach – z cegły palcówki. Obecnie jest on cztero-kondygnacyjny, dwuosioowy, nakryty dwuspadowym dachem. Na tle zabudowy południowej pierzei wyróżnia go stosunkowo wąska fasada, jakby „wciśnięta” pomiędzy dwie sąsiednie kamienice. Charakteryzuje się ona następującymi wymiarami: szerokość – 6,95 m, wysokość – 16,3 m⁹.

Fasada murowana, otynkowana, posiada bogatą artykulację architektoniczną. Renesansowo-manierystyczna. Obecnie pokryta niemal w całości dekoracją sgraffitową, wcześniej malowana. W fasadzie można wyróżnić trzy części kompozycyjne. Pierwszą stanowi wyrazista w formie kondygnacja parteru, drugą – bogata w detale architektoniczne kondygnacja I i II piętra, trzecią – ściana prosta w architekturze na poziomie III piętra¹⁰.

Kondygnacja parteru jest stosunkowo wysoka, została przepruta arkadą w każdej z dwóch osi kamienicy. Arkady są różnej szerokości i mniej więcej tej samej wysokości; są proste w formie, zamknięte pełnym łukiem bez obramień i profilowanych opasek czy detali architektonicznych. Schody biegnące przed i za arkadami prowadzą na pokryte tynkiem podcienia o krzyżowym sklepieniu. Ponad arkadami widoczne są trzy manierystyczne wsporniki, których forma wyróżnia się w kompozycji nie tylko parteru fasady, ale całej elewacji. Ich akcentem kompozycyjnym są kaboszony w postaci półkul, po jednym kaboszonie na każdym wsporniku. Elewację parteru zamyka gzyms o prostym listwowym rozczłonkowaniu, przełamany nad wspornikami.

Kondygnacja I i II piętra jest spójna w zaprojektowanej dekoracji fasady i stanowi jednorodną całość kompozycyjną o bogatej artykulacji architektonicznej. Podstawą tej kompozycji jest równowaga elementów pionowych z wydzielonymi płaszczyznami poziomymi. Elementy pionowe stanowią półkolumny ustawione na postumentach w partiach I i II piętra, rytmicznie usytuowane pomiędzy oknami obu kondygnacji. Na I piętrze są one ustawione na wspornikach parteru, a konsekwentnie nad nimi usytuowane są półkolumny II piętra. Po prawej stronie elewacji, w kondygnacji I i II piętra, widnieją dekoracyjne pilastry towarzyszące półkolumnom na obydwu kondygnacjach. Pomiedzy oknami I i II piętra za pomocą gzymsów i opasek okiennych wydzielone są prostokątne płaszczyzny. Stanowią one równowagę kompozycyjną dla pionowych elementów architektonicznych. Całość dekoracji architektonicznej uzupełnia gzyms koronujący, zamykający w wyrazisty sposób fasadę II piętra.

Ponad nim widnieje ostatni element kompozycyjny fasady; jest to trzecie piętro złożone z płaskiej ściany przeprutej dwoma oknami w osiach kamienicy. Ta część nie

posiada żadnej dekoracji, z wyjątkiem profilowanego gzymsu wieńczącego całość budowli.

3. Literatura i piśmiennictwo – stan badań

Pierwszym, który odnotował historyczne znaczenie przemyskich kamienic wokół Rynku, był L. Hauser w *Monografii miasta Przemysła* wydanej w 1883 roku¹¹. Opis Rynku zachował się w najstarszym i wielokrotnie wznawianym przewodniku dr. M. Orłowicza pt. *Ilustrowany przewodnik po Przemysłu i okolicy*; w odniesieniu do kamienic przy Rynku zawiera zapis, że są to „stare, stylowe kamienice o trzech oknach z frontu, uwieńczone renesansową attyką, mając na dole obszerne podsienia”¹². Autor ubolewa nad ich przebudową, uważając jednocześnie, że najwięcej zachowało się ich na południowej stronie Rynku. „Za najstarszą uchodzi narożna renesansowa kamienica Hildów, sięgająca jeszcze XVI wieku, która zachowała renesansową fasadę z pilastrami”¹³. Ta krótka informacja przewijała się w późniejszych przewodnikach autorstwa K. Wolskiego¹⁴, A. Gilewicza i J. Różańskiego¹⁵. Według J.T. Frazika skrupulatność Wolskiego przejawiała się we właściwym usytuowaniu kamienicy jako drugiej w pierzei, a nie narożnej. Walezy architektoniczne kamienicy Rynek 15 docenione są także w przewodniku autorstwa J. Markin pt. *Przemysł. Przewodnik turystyczny* wydanym w Bydgoszczy w 1998 roku. Uznana jest ona za perłę wśród przemyskich kamienic, pomimo opłakanego stanu elewacji pomalowanej ciemnoniebieską farbą¹⁶.

Podstawowa bibliografia dotycząca kamienicy Rynek 15 jest odnotowana w karcie ewidencyjnej zabytków architektury i budownictwa w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Przemysłu.

Jedynym jak dotychczas monograficznym opracowaniem jest artykuł autorstwa J.T. Frazika pt. *Problemy badawcze i zagadnienia rewaloryzacji kamienicy Stramszewiczowskiej w Przemysłu*, opublikowany w 1976 roku w „Tece Komisji Urbanistyki i Architektury”¹⁷ oraz drugi, pt. *Fasada kamienicy Stramszewiczowskiej w Przemysłu. Problemy badawcze i zagadnienia rewaloryzacji*, ogłoszony drukiem w 2004 roku w zbiorowej publikacji pod redakcją M. Dłutek i J. Kowalczyka pt. *Sztuka Przemysłu i Ziemi Przemyskiej*¹⁸. Opracowania te zawierają wszystkie podstawowe informacje z zakresu historii obiektu i faz jego budowy, użytych materiałów i technik, a także zbiór aneksów z tekstami źródłowymi. Jednak wyjątkowo cennym okazuje się ostatnia część artykułu, zawierająca podsumowanie rozważań. Posłużyło one do opracowania przez mgr M. Rogowską *Programu prac konserwatorskich przy elewacji kamienicy przy rynku 15 w Przemysłu* w 2008 roku¹⁹. Postulaty i założenia konserwatorskie oparte na wytycznych J.T. Frazika zawarto w piśmie Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do właściciela kamienicy Marka Koszykowskiego²⁰. Określono w nim kierunek działań i zakres prac konserwatorskich przy fasadzie kamienicy przy Rynku 15. Wszystkie prace przebiegały pod nadzorem konserwatorskim WUOZ w Przemysłu, czego dowodem są protokoły z komisji konserwatorskich w dniach 9.09.2008, 29.09.2008, 24.06.2009, 19.08.2009 r.

Pokłosiem powyższych działań i prac konserwatorskich przy elewacji jest dokumentacja powykonawcza autorstwa M. Rogowskiej pt. *Konserwacja renesansowej fasady Kamienicy przy Rynku 15 w Przemyślu 2008–2009*, złożona w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Przemyślu w 2009 r.²¹ Specjalistyczne prace badawcze oraz konserwatorskie wykonała firma „AC Konserwacja Zabytków” Piotrowski, Kosakowski, Spółka Jawna w 2009 roku. Dekorację sgraffitową na elewacji kamienicy Rynek 15 w formie ukwieconej wici roślinnej rozczytała z zachowanych fragmentów mgr E. Cieciska²². Projekt opracowania estetycznego elewacji kamienicy przy Rynku 15 wykonali M. Rogowska, M. Okoń i E. Kosakowski w 2009 roku²³.

4. Ikonografia

Według historii obiektu opracowanej w dokumentacji konserwatorskiej M. Rogowskiej przyjmuje się, że w okresie międzywojennym ówczesny właściciel, dr Józef Mraz przeprowadził gruntowny remont kamienicy, zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz, zakładając m.in. tynki wapienno-cementowe na fasadę kamienicy²⁴. Jednak zachowane zdjęcia kamienicy pierzei południowej autorstwa B. Hennera z początku XX wieku nie ujawniają sgraffitowej elewacji²⁵. Również i powojenne fotografie z lat 40. – 50. XX wieku autorstwa A. Wysockiego nie pokazują dekoracji sgraffitowej ani malarskiej, która widniała przed rozpoczęciem prac konserwatorskich²⁶. Zdjęcie dokumentalne profesora Jana Samka z 1951 roku pokazuje elewację wraz z drewnianymi witrzynami prowadzącymi do użytkowanych jeszcze wówczas podcieni²⁷; nieco później, w 1955 roku fotografia J. Samka pokazuje fasadę kamienicy Rynek 15 po rozpoczęciu prac remontowo-konserwatorskich w latach 1954–1959. Podcienia wówczas są już odsłonięte i zaopatrzone w półkoliste arkady, otwarte ku ulicy²⁸. Fotografie J. Samka pokazują także jeszcze jeden ważny element fasady, który w późniejszych latach uległ zmianie; w latach 50. XX wieku okna na II piętrze kamienicy były szersze i trójdzielne. Prawdopodobnie były efektem remontu z okresu międzywojennego.

5. Historia kamienicy Rynek 15 i jej właściciele

Kamienica przy Rynku 15 powstawała, tak samo jak wszystkie pozostałe, w kilku okresach historycznych. Jej początki sięgają przełomu średniowiecza i nowożytności, zaś pierwsze murowane pomieszczenia były zbudowane najprawdopodobniej w połowie XVI wieku. Ówczesny właściciel posesji Piotr Mucharski wznosił pierwsze pomieszczenia: izbę i świetlicę, a jedna z nich była sklepionym pomieszczeniem, jak można wyczytać w dokumentacji konserwatorskiej²⁹. Po śmierci Piotra Mucharskiego około połowy wieku domem zarządzała Kordula Mucharska. Pod koniec lat 60. XVI wieku określano budowlę mianem kamienicy, pozostawała ona w rękach rodziny Mucharskich do 1564 roku³⁰. Nadmienić należy, że Piotr Mucharski zaliczany był do ówczesnych kupców przemyskich, majątnych z tytułu zajmowania się produkcyjnymi i nieprodukcyjnymi inwestycjami. Piasował też godność rajcy.

W 1572 roku drogą sprzedaży i kupna budynek przeszedł na własność szlachcica Wawrzyńca Zarembowskiego³¹, a w 1574 roku – aptekarza Tomasza Rzymskiego. Wiązało się to z tym, że od połowy XVI wieku patrycjat miejski zasilili aptekarze, a w ślad za nimi – medycy³². Fakt ten zaznaczył się w historii posiadłości. W latach 1577–80 kamienicę rozbudowano o nowe izby, sień tylną, a także tzw. „kurek” nad gankiem, sklep ziemny, dwie przesklepione świetlice, kominy i tzw. „tranzyt”³³. Kamienica jednak nadal pozostawała jednopiętrowa.

Nowy okres w dziejach kamienicy przy Rynku 15 zaczął się ok. 1600 roku, gdy właścicielem został lekarz Stanisław Stramszewicz, chirurg; on też wymieniany był od początku wieku jako jedyny właściciel. Osiągnął znaczącą pozycję materialną w mieście, co umożliwiło inwestowanie w rozbudowę kamienicy³⁴. Dobudowane zostało drugie piętro zakończone szczytem lub attyką. Elewacja uzyskała wówczas sgraffitowy wystrój, obecnie odsłonięty, odrestaurowany i zakonserwowany, a także częściowo zrekonstruowany. Z ciekawych faktów, które mogłyby wskazywać źródło tego rozmachu inwestycyjnego, należy przytoczyć także taki, że wśród mieszczan wyróżniających się szlachectwem w XVII wieku był m.in. doktor medycyny Stanisław Stramszewicz. Był on też znany z licznych kontaktów ze szlachtą, nie tylko na polu medycznym³⁵.

Po śmierci S. Stramszewicza kamienica została oddana lokatorom i podupadała w swym stanie technicznym przez kolejne pół wieku. Przechodziła też z rąk do rąk, drogą kupna lub sukcesji; pod koniec trzeciej ćwierci XVII wieku kamienica była w rękach Ślezanowskich, potomków Stramszewiczów. Następnie – w 1685 roku została własnością Jana Czernińskiego, ławnika przemyskiego, a od 1710 roku Jakuba Czernińskiego. W 1716 roku jedną z kolejnych sukceserek kamienicy była Helena z Rzeszowskich Truszkowska; sprzedała ją swojemu synowi z pierwszego małżeństwa Kazimierzowi Truszkowskiemu, który był jezuitą. Ten zaś odstąpił ją kolegium jezuickiemu w Przemyślu. W ten sposób kamienica była w rękach jezuitów aż do kasaty zakonu³⁶. Nie były to dla budowli lata łaskawe – skuto gzyms koronujący i rozebrano attykę nad drugim piętrzem, a w tym miejscu nadbudowano trzecią kondygnację, dość prostą w swoim wystroju zewnętrznym. Takimi zmianami zapisał się wizerunek fasady w XVIII wieku.

W XIX wieku kamienica przeszła do znanej przemyskiej rodziny Hildów, a w okresie międzywojennym była własnością powszechnie cenionego lekarza przemyskiego Józefa Mraza. Obie te rodziny przekształcały jej elewację i przeprowadzały remonty kapitalne wewnątrz. Zmianom uległ też dach. Najprawdopodobniej już w początku XX wieku pokryto fasadę zaprawą wapienno-cementową. Przeróbki i przebudowy z XIX i XX wieku okazały się mocno zniekształcającymi elewację i zacierającymi aż do zaniku jej dawnego sgraffitowego charakteru.

W XX wieku fasadę kilkakrotnie przemalowywano. Wykonywane też były bieżące remonty, które w konsekwencji doprowadziły do tego, że stan warstw farby był zły, a niezbyt dobrze odprowadzona woda deszczowa zostawiała liczne ślady i wypłukania na elewacji. Duże zniszczenia na fasadzie zostały spowodowane montażem instalacji elektrycznych, niekiedy prowizorycznych. Błazniane parapety i powojenna, zniszczona stolarka okien-

Ryc. 1. Dekoracja sgraffitowa na II piętrze w postaci ukwieconej wici roślinnej

Fig. 1. Sgraffito decoration in the form of floral twine

na nie zdobiły elewacji, a wręcz przeciwnie – nadawały jej wydzźwięk odrapanej, zniszczonej zębem czasu kamienicy, starej i wciśniętej pomiędzy inne.

Reasumując – do naszych czasów elewacja kamienicy Rynek 15 dotrwała jako zniszczona i przemalowana, bez śladów widocznej na zewnątrz dekoracji sgraffitowej. Zachowała się natomiast częściowo artykulacja architektoniczna i detale.

6. Prace konserwatorskie przy elewacji kamienicy

Ze względu na trójwymiarowe ukształtowanie powierzchni elewacji narażona była ona na dodatkowe oddziaływanie szkodliwych czynników: niewłaściwy system odprowadzania wody opadowej (był przyczyną zniszczenia wcześniejszych warstw – sgraffita i opasek okiennych), ekspozycja elewacji w kierunku północnym (ułatwiła osiedlenie się i rozwój mikroflory), przekształcenia architektury kamienicy spowodowane przystosowywaniem budynku do zmieniających się potrzeb właścicieli, a także osiadanie miejskich pyłów, spalin oraz sadzy.

Na stan zachowania elewacji kamienicy przy Rynek 15 wpłynęło wiele czynników, takich jak woda atmosferyczna powodująca spłukanie poszczególnych warstw farby czy przeprowadzane w przeszłości remonty, zwłaszcza przebudowy. W trakcie obserwacji elewacji kamienicy nie stwierdzono wielu ubytków tynków. Stan zachowania farby był bardzo zły – na całym obszarze farby łuszczyły się i pudrowały. W wielu miejscach, głównie na zamakających gzymsach widoczne były zielone skupiska mikroflory.

Zabytkowe tynki sgraffitowe zachowały się tylko częściowo na fragmentach elewacji, w większości jednak sgraffita uległy całkowitemu zniszczeniu. Po usunięciu wtórnych tynków oraz warstw zabezpieczających odsłonięto zachowane fragmenty dekoracji sztukatorskiej, zdobiącej niegdyś obramienia okien. Zachowały się one tylko częściowo, a istniejące partie posiadały liczne uszkodzenia.

Przed przystąpieniem do działań konserwatorskich sformułowano wstępny program prac konserwatorskich. Postanowiono, iż działania będą w przeważającej części zmierzały do przywrócenia wyglądu elewacji z II fazy budowy, tj. z początku XVII wieku.

Ryc. 2. Fasada kamienicy Rynek 15 po konserwacji w 2009 roku
Fig. 2. Façade of the tenement house at 15 Market Square after conservation in 2009

Ryc. 3. Fasada kamienicy Rynek 15 przed 2008 rokiem.
Fig. 3. Façade of the tenement house at 15 Market Square before 2008

Prace konserwatorskie rozpoczęto od wykonania badań konserwatorskich. Część badań wykonano w latach 70. XX wieku; wykonano wówczas badania architektoniczne oraz szereg odkrywek, w których stwierdzono obecność fragmentów dekoracji sgraffitowej i sztukaterii, po czym zabezpieczono je matą szklaną i sznurkami. Następnie poszerzono odkrywkę i rozpoczęto odsłanianie wszystkich zachowanych pozostałości dekoracji na elewacji. Za pomocą przecinaków odkuwano ostrożnie późniejsze zaprawy odsłaniając pierwotną dekorację. Na górnym piętrze odsłonięto dwie zamurowane blendy, które stanowiły kiedyś prawdopodobnie ozdobę pierwotnej attyki.

Po usunięciu późniejszych tynków rozpoczęto oczyszczanie powierzchni sgraffita. Odsłonięty fragment sgraffita w lewej niszy attyki okazał się na większości powierzchni odspojony, a jego struktura bardzo osłabiona. Postanowiono więc wykonać zabieg lokalnego transferowania. Po ostrożnym oczyszczeniu powierzchni wykonano na całym zachowanym obszarze tylnej blendy niszy licowanie. W celu zwiększenia przyczepności zapraw do podłoża na powierzchni przeznaczonych do zachowania spodnich warstw sgraffita wykonano tzw. wąsy. Po wykonaniu i zaakceptowaniu szczegółowego projektu rekonstrukcji dekoracji sgraffitowej przystąpiono do wykonania rysunków w skali 1:1. Wykonano także próbki kolorystyki zapraw sgraffitowych. Rekonstrukcję dekoracji sgraffitowej wykonano w klasycznej technice sgraffita.

Prace o charakterze budowlanym wymagane były dla przywrócenia pierwotnych płaszczyzn, płycin i detali architektonicznych do rozmiarów występujących na I i II piętrze, a także aranżacji ostatniego piętra wraz z przywróceniem nisz i pierwotnego gzymsu wieńczącego. Niezbędna była też wymiana tynków na całej niedekorowanej części elewacji i naprawa schodów.

Usunięto wtórne zamurowania z gliców okiennych pierwszego i drugiego piętra. Podmurowano także dolną część okien na pierwszym piętrze, podnosząc ich parapet do wysokości linii przebiegu gzymsu podokiennego, który także zrekonstruowano. Odsłonięto zamurowany otwór okienny na attyce, a także dwie duże nisze z małymi wgłębieniami. W partii attyki wzdłuż linii planowanej rekonstrukcji dawnego gzymsu wieńczącego wykonano zbrojenie w postaci naprzemiennie usytuowanych, osadzonych na kleju montażowym w wywierco-

nych otworach, nierdzewnych prętów gwintowych. Narzucono także tynki na wszystkie niedekorowane partie elewacji. Oczyszczono z rdzy i warstwy farby metalowe kotwy, haki i dwuteowniki tkwiące w murze. Uporzędkowano także instalację elektryczną. Nieczynne przewody zostały wykute i usunięte. Po lewej stronie elewacji przeprowadzono peszel dla kabli antenowych. Wykonano i zamontowano nowe okucia gzymsów, parapetów zewnętrznych okien oraz rury spustowej.

Odsłonięte fragmenty zachowanych opasek okiennych oczyszczono za pomocą pędzla i wody. Podklejono rozwarstwienia zapraw na opaskach okiennych. W miejscach zachowanej zaprawy podkładowej uzupełniano zaprawą ubytki formy rzeźbiarskiej na opaskach okiennych. Pomalowano je farbami krzemoorganicznymi. Schody oczyszczono poprzez piaskowanie, usunięto osłabione i spękanne partie (wycięto). Uzupełniono ubytki poprzez wstawienie taszli z kamienia, oczyszczono i uzupełniono także kamienne cokoliki w podcieniach pod arkadami.

Na tak przygotowane podłoże architektoniczne założono dekorację sgraffitową złożoną z ukwieconej wici roślinnej. Detale architektoniczne uzyskały odtworzoną dekorację z ornamentów geometrycznych. Wcześniej cała dekoracja sgraffitowa została dokładnie odczytana i naniesiona na folię. Na podstawie tych fragmentów kompozycji, analogii dekoracji sgraffitowej w ówczesnym czasie w Polsce, a także renesansowych ornamentów wykonano projekt restauracji i częściowej rekonstrukcji dekoracji na całej niemal elewacji. Projekt opracowania estetycznego fasady w formie ukwieconej wici roślinnej wykonali w 2009 roku M. Rogowska, M. Okoń i E. Kosakowski.

Pracami kierował prof. Edward Kosakowski. Kierownikiem zespołu była Monika Rogowska. Zespół stanowili A. Andryszczak, M. Gnutek, K. Ryś, S. Ryś, K. Fus, Ł. Karasiński. Kierownikiem robót budowlanych był Jerzy Śliwa. Sztukaterie wokół okien wykonał Mariusz Sikorski z firmy „Renowacja detali architektonicznych”. Autorką specjalistycznych badań była Ewa Ciecierska.

Jest to jedna z najcenniejszych realizacji konserwatorskich w 2009 roku, które były uzgadniane i nadzorowane, a także finansowane niemal w 100% przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu.

¹ Wpis do rejestru zabytków Placu Rynkowego i Placu Dominikańskiego decyzją Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu z dnia 24.02.2009 r., nr rejestru A-331.

² Wpis do rejestru zabytków układu urbanistycznego obejmującego zespół zabytków miasta Przemyśla decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 20.05.1972 r., nr rejestru A-705-709.

³ Wpis do rejestru zabytków Kamienicy Rynek 15 w Przemyślu decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 05.01.1968 r., nr rejestru A-316.

⁴ Stojak G., Lewkowicz H., *Notatki do nie wydanego katalogu zabytków Przemyśla*, [w:] Samek J., *Przemyśl 50 lat temu i dziś*, Przemyśl 2003, s. 9.

⁵ Żaryn S., *Kamienice Przemyśla*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 1, 1956, s. 381-389.

⁶ Frazik J.T., *Z badań nad najstarszymi kamienicami Przemyśla*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 8, 1974, s. 165-176.

⁷ Krupiński G., *Rynek przemyski i jego kamienice*, „Rocznik Przemyski” t. 9, 1962, z. II, s. 99-126.

⁸ Karta ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa opracowana przez mgr Irinę Zając w maju 1985 r., Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu.

⁹ Rogowska M., *Konserwacja renesansowej fasady Kamienicy przy Rynku 15 w Przemyślu 2008–2009*, Kraków 2009, s. 3.

¹⁰ Rogowska M., *Program prac konserwatorskich przy elewacji Kamienicy przy Rynku 15 w Przemyślu*, Kraków 2008, praca w zbiorach WUOZ w Przemyślu, wydruk komputerowy, niepublikowany.

¹¹ Hauser L., *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883.

¹² Orłowicz L., *Ilustrowany przewodnik po Przemyślu i okolicy*, Lwów 1917, s. 32.

¹³ Jw., s. 32.

- ¹⁴ Wolski K., *Przemyśl i okolice*, Przemyśl 1957, s. 64.
- ¹⁵ Gilewicz A., Różański J., *Przemyśl i okolice*, Warszawa 1964.
- ¹⁶ Markin J., *Przemyśl. Przewodnik turystyczny*, Bydgoszcz 1998, s. 78.
- ¹⁷ Frazik J.T., *Problemy badawcze i zagadnienia rewaloryzacji fasady kamienicy Stramszewiczowskiej w Przemyślu*, „Teki Komisji urbanistyki i Architektury”, t. 10, 1976, s. 113-127.
- ¹⁸ Frazik J.T., *Fasada kamienicy Stramszewiczowskiej w Przemyślu. Problemy badawcze i zagadnienia rewaloryzacji*, [w:] M. Dłutek, J. Kowalczyk (red.), *Sztuka Przemyśla i Ziemi Przemyskiej*, Przemyśl –Warszawa 2004, s. 186-202.
- ¹⁹ Rogowska M., *Program...*, jw., s. 7-9.
- ²⁰ Pismo Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do M. Koszykowskiego z dn. 11.01.2008 r.
- ²¹ Rogowska M., *Konserwacja renesansowej fasady Kamienicy przy Rynku 15 w Przemyślu 2008-2009*, Kraków 2009.
- ²² Jw., s. 5, część ilustracyjna B1.
- ²³ Jw., część ilustracyjna B3.
- ²⁴ Jw., s. 6.
- ²⁵ Fotografia ze zbiorów MNZP, nr inw. MPF 8887.
- ²⁶ Fotografia ze zbiorów MNZP, nr inw. NP 12 916 [w:] G. Stojak, *Z albumu Adama Wysockiego. Z dziejów przemyskiej fotografii*. Przemyśl 2006, s. 55.
- ²⁷ Fotografia ze zbiorów Jana Samka, [w:] G. Stojak (red.), *Przemyśl 50 lat temu i dziś*, Przemyśl 2003, il. 3.
- ²⁸ Jw., il. 8.
- ²⁹ Rogowska M., *Konserwacja renesansowej fasady Kamienicy przy Rynku 15 w Przemyślu 2008-2009*, Kraków 2009, s. 6.
- ³⁰ Frazik J.T., *Fasada kamienicy Stramszewiczowskiej w Przemyślu. Problemy badawcze i zagadnienia rewaloryzacji*, [w:] M. Dłutek, J. Kowalczyk (red.), *Sztuka Przemyśla i Ziemi Przemyskiej*, Przemyśl –Warszawa 2004, s. 187.
- ³¹ Karta ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa opracowana przez mgr Irenę Zajac w maju 1985 r., Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu.
- ³² Motylewicz J., *Spółczesność Przemyśla w XVI i XVII wieku*, Rzeszów 2005, s. 40.
- ³³ Rogowska M., *Konserwacja...*, dz.cyt., s. 6.
- ³⁴ Motylewicz J., *Spółczesność...*, dz.cyt., s. 41.
- ³⁵ Jw., s. 50, 197.
- ³⁶ Frazik J.T., *Fasada kamienicy...*, dz.cyt., s. 191.

Streszczenie

Rynek przemyski jest objęty prawną ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków Placu rynkowego wraz z Placem Dominikańskim pod numerem A-331 z dnia 24.02.2009 roku. Obejmuje on nawierzchnię Rynku, siedemnastowieczny kolektor sanitarny, podziemne pozostałości zachodniej pierzei zwartej zabudowy Rynku, stanowiska archeologiczne AZP nr 103 i 104 oraz starodrzew Placu Dominikańskiego. Przed objęciem Placu rynkowego wpisem indywidualnym Rynek był chroniony jako jeden z zabytków układu urbanistycznego Przemyśla, wpisanego do rejestru zabytków pod numerem A-705/709 decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 20.05.1972 r. Indywidualną ochroną prawną objęte są wszystkie kamienice w zabudowie zwartej wokół Rynku. Kamienica przy Rynku 15 została wpisana do rejestru zabytków pod nr A-316 decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie z dnia 05.01.1968 roku.

Prawna ochrona przemyskiego rynku gwarantuje nam zachowanie jego struktury i kontrolowanie jego przebudowy, modernizacji i zabiegów konserwatorskich. Od kilku lat temat przebudowy rynku jest żywym tematem do dyskusji dla społeczeństwa, które podzieliło się na zwolenników modernizacji i tych, którzy chcą zachować taki Rynek, jaki jest obecnie. Z dała od medialnego zgiełku i całej tej emocjonalnej dyskusji Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu mobilizuje właścicieli kamienic wokół Rynku i wspomaga finansowanie konserwatorskich prac przy poszczególnych elewacjach. Jako pierwsza została odrestaurowana kamienica Rynek 15 – najstarsza i posiadająca najciekawszą dekorację sgraffitową z przełomu renesansu i manieryzmu.

Abstract

The market square in Przemyśl has been under legal protection since it was entered into the monument register of the Market Square together with the Dominican Square under the signature A – 331 on 24.02.2009. It encompasses the area of the Market Square, a seventeenth-century sanitary interceptor, the underground relics of the western frontage of the compact buildings in the Market Square, archeological sites AZP no 103 and 104, and the ancient trees on the Dominican Square. Before it was protected by an individual register entry, the Market Square had been protected as one of the monuments constituting the urban layout of Przemyśl, entered into the monument register under the signature A – 705/709 by the decision of the Voivodeship Monument Conservator in Rzeszow on 20.05.1972. All the tenement houses within the compact building development around the Market Square have been put under individual legal protection. The tenement house at 15 Market Square was entered into the monument register under the signature nr A – 316 by the decision of the Voivodeship Monument Conservator in Rzeszow on 05.01.1968.

Legal protection of the Market Square in Przemyśl guarantees the preservation of its structure, control over its rebuilding, modernisation and conservation treatment. For the past few years the idea of rebuilding the market has been the subject of a heated social debate, which divided the society into the supporters of modernization and those who would like to preserve the Market Square in its present shape. Away from the media noise and the whole emotional discussion, the Voivodeship Office of Monument Protection in Przemyśl encourages the owners of tenement houses around the Market Square and contributes financially to the conservation work on particular elevations. The tenement house at 15 Market Square has been restored first – as the oldest and the one boasting the most interesting sgraffito decoration from the turn of the Renaissance and Mannerism.